

УДК 373:8(477)(09) «1959/2013»(043.3)

Примакова В. В., Ткаченко В. І.*

РОЛЬ МОВНОЇ ОСВІТИ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається проблема розвитку мовної освіти крізь призму педагогічного дискурсу. Висвітлено думки видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів минулого й сучасності про значення мови; необхідність первинного досконалого вивчення рідної мови, перед початком опанування іноземними мовами, в іншому випадку діти не зможуть осягнути мову на належному рівні; удосконалення змісту мовної освіти. Визначено основні функції мови (засіб спілкування, знаряддя для пізнання навколишнього світу, засіб оволодіння суспільно-теоретичним досвідом, закріплення пізнавальної діяльності попередніх поколінь народу й людства в цілому, засобом організації у свідомості вражень від зовнішнього світу й формування понять, забезпечення суспільного й науково-технічного прогресу, база для оволодіння іншими мовами, зокрема, мовою міжнаціонального спілкування, культурними надбаннями інших народів і под.). Уточнено поняття «розвиток», «навчання мов»; виховну роль рідної мови: мова дає можливість пізнати будь-що у світі і є основним чинником пізнання культури й традицій свого та інших народів, за допомогою слова дитина висловлює свої емоції й почуття; допомагає сформувати й розвинути естетичні смаки учнів. Розглянуто принципи навчання мовам (науковості, зв'язок теорії з практикою, наступності й перспективності, принцип проблемності). Проаналізовано врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості (умови життя, оточення, засоби масової інформації, вулиця, шкільний колектив; спілкування в родині, з друзями, однолітками, на уроці, де активізуються пам'ять, увага, мислення, логіка тощо). Відзначається провідна роль учителя, як зразка використання літературної мови, слова якого повинні бути: слова повинні бути не лише схвальними, нестримними, рішучими, але й скромними, обережними, продуманими, вираженими.

Ключові слова: розвиток, освіта, мовна освіта, мова, рідна мова, навчання мов, принципи навчання, учитель.

Мова є невід'ємною складовою суспільства, першим учителем, який допомагає пізнавати навколишній світ. Чим кращим буде рівень знання мови, тим кращим буде рівень обізнаності людини в різних сферах. Шкільна освіта допомагає отримувати знання, формувати та розвивати вміння і навички володіння рідною та іноземними мовами. Велика кількість педагогів відзначала необхідність удосконалення шкільної мовної освіти, важливість належного вивчення рідної та іноземних мов.

Питання розвитку мовної освіти у своїй педагогічній діяльності досліджували: Я. Коменський, А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. На сучасному етапі дослідження проблем розвитку мовної освіти у своїх працях здійснювали Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Плиско, М. Фіцула, досягнення яких є цінними й вагомими, але потребують систематизації, адже виявлення позитивного досвіду та його усвідомлення й урахування дасть змогу окреслити шляхи вдосконалення мовної освіти нині й у майбутньому.

Мета статті – окреслити роль мови у формуванні особистості, дослідити погляди вітчизняних і зарубіжних науковців минулого і сучасності на проблему розвитку мовної освіти.

«Мова – це хоронителька історичної пам'яті народу. Позбавити мови – означає позбавити народ минулого, а тим самим і майбутнього» [4, с. 167]. Разом із мовою розвивається її культура, суспільство, країна. Поняття «розвиток» у «Великому глумачному словнику сучасної української мови» трактується як ступінь освіченості, культурності, розумової, духовної зрілості особи [2]. Розвиток усіх сфер життя можливий, насамперед, за умов якісного навчання учнів мов, як способу комунікації,

*© Примакова В. В., Ткаченко В. І.

оскільки вони потім стануть кваліфікованими працівниками й зможуть надалі збагачувати її. Основними функціями мови визначаються такі: «Бути засобом спілкування, знаряддям для пізнання навколишнього світу, засобом оволодіння суспільно-теоретичним досвідом, закріплення пізнавальної діяльності попередніх поколінь народу і людства в цілому, засобом організації в свідомості вражень від зовнішнього світу й формування понять, забезпечення суспільного і науково-технічного прогресу, базою для оволодіння іншими мовами, зокрема, мовою міжнаціонального спілкування, культурними надбаннями інших народів і т.п.» [8, с. 31].

Я. Коменський у своїй педагогічній діяльності багато уваги приділяв питанню вивчення мови. Він уважав, що без розвитку мовлення й мислення неможливий подальший розвиток особистості. Для перебудови школи й системи освіти слід докорінно поліпшити викладання мов. Для цього необхідно, щоб навчання проводилося рідною мовою: «спочатку, авжеж, рідна мова, потім – та, яка використовується замість рідної мови, а саме – мова сусідів», оскільки «вчити когось іноземній мові, до того, як він оволодіє рідною мовою, – це теж саме, якби хтось надумав учити свого сина їздити верхи до того, як дитина навчиться ходити» [6, с. 91]. Важливою ланкою вивчення мови класик уважав паралельне вивчення слів і речей.

Ще однією умовою для покращення змісту шкільної освіти є майстерність педагога, який вчить мови так, щоб усе було легко й поступово. Однією з найважливіших умов є постійна практика розвитку мовлення, шляхом спілкування [6, с. 90]. Отже, Я. Коменський відзначав необхідність продуманого підходу до вивчення мов для кращого засвоєння нового матеріалу.

Григорій Сковорода уважав, що «слово може допомогти в розкритті суті явищ, у засвоєнні знань» [5, с. 34]. За допомогою слова можна виховувати в дитині як найкращі світлі почуття, так і найтемніші, тому особливого значення надавав вивченню рідної мови та її культури [там само, с. 33].

Необхідність вивчення рідної мови у своїй педагогічній діяльності розглядав і Л. Глібов. Він уважав, що «не навчати дітей рідною мовою – значить перешкоджати розвиткові народної думки, духовному збагаченню народу, значить примусово зачиняти народ у кошарі вічного дитинства» [3, с. 36]. У своїх дослідженнях відзначав, що коли дитина з україномовної школи потрапляє до російської школи, то постає перед великою кількістю проблем, які полягають у відмінностях між двома мовами. Це призводить до втрати системності навчання й порушення принципу наступності отримання знань [там само].

І. Огієнко відзначав, що рідна мова є основою держави, культури, сили й свідомості народу, формування особистості: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності як найвищої громадської організації, у якій вона отримує найповнішу змогу всебічного розвитку й виявлення» [10, с. 49]. Він був упевнений, що тільки вивчення рідної мови й піклування про неї допоможе не просто зберегти її, але й розвивати, утверджувати її духовну та культурну сутність.

К. Ушинський писав: «Мова народу – кращий цвіт усього його духовного життя, що починається далеко за межами історії, що ніколи не в'яне й одвічно розпускається знову» [15, с. 146]. У мові відтворюється народ, його духовна сутність, думки, увесь навколишній світ, зберігається історія, оновлюється сама мова. Педагог відзначав, що поки жива мова, живий і народ. К. Ушинський також наполягав на тому, що перед тим, як починати вивчати іноземні мови, необхідно опанувати рідну. У іншому разі дитина не буде знати жодної мови, і слово не зможе позитивно вплинути на розвиток дитини [там само, с. 147].

К. Ушинський обґрунтував важливість вивчення рідної мови тим, що вивчення всіх предметів завжди виражається у формі слова. Класик наголошував: «Дитина, яка не звикла вдаватися у зміст слова, погано розуміє або зовсім не розуміє його

справжнього значення й не отримала навичок його вільного використання в усній і письмовій мові, завжди буде страждати від корінного недоліку при вивченні будь-якого іншого предмету» [14, с. 39].

Пізніше В. Вахтеров наголошував: «За педагогічних міркувань і відповідно до сучасних суспільно-політичних ідеалів усе викладання в школі має вестися рідною мовою для кожної національності, що не виключає й викладання російської мови як засобу для взаємного спілкування між різномовними племенами, що населяють країну» [1, с. 226]. Це і трапилося за радянських часів: російська мова тривалий час була визнана мовою міжнаціонального спілкування.

Рідна мова є основою для дослідження навколишнього світу. На думку В. Ільєнка, рідна мова – це «найбільш своєрідна форма виявлення духовної культури кожного народу. Вона є акумулятором багатовікового досвіду людей, у ній втілюється плоть і кров, розум і психологія, честь і гідність її носіїв» [9, с. 9]. Завдяки рідній мові дитина пізнає світ, розвивається, учиться спілкуватися й формується як особистість. З перших років життя, використовуючи слово, дитина пізнає речі і явища, осмислює і сприймає їх, учиться формувати й висловлювати свої думки. Мова дає можливість пізнати будь-що у світі і є основним чинником пізнання культури і традицій свого та інших народів, за допомогою слова дитина висловлює свої емоції й почуття. Варто звернути увагу й на те, що поетичне слово рідної мови завжди було засобом виховання. Через фольклор і художню літературу розвиваються образне мислення, уява, поповнюється словниковий запас.

М. Рильський зазначав, що «слово – це наша зброя, якою ми служимо народові, що нас породив, вигодував і виховав. Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за доступність мови, за багатство мови...» [9, с. 163-164].

Сучасний учений-мовознавець К. Плиско розглядав навчання мови як складне педагогічне явище, яке згідно з системним підходом має розглядатися як система, компонентами якої є взаємопов'язані між собою мета, зміст, методи, засоби, форми й результати навчання. Зміна одного чи кількох компонентів може вплинути на поведінку всієї системи навчання. Навчання мови – цілісна система, оскільки її компонентам властиві внутрішні зв'язки, унаслідок яких виникає нова якість, не характерна окремим її компонентам; вона повністю відповідає основному принципу загальної теорії систем – принципу цілісності [11, с. 4].

Під час навчання мов учителям необхідно враховувати індивідуальні й вікові особливості учнів. Розвиток особистості школяра має наслідувальний характер, а людська особистість розвивається в діяльності, під впливом середовища (умови життя, оточення, засоби масової інформації, вулиця, шкільний колектив, тощо). Цей розвиток відбувається як результат впливу на усі сторони людської психіки: під час спілкування в родині, з друзями, однолітками; на уроці, де повною мірою активізуються пам'ять, увага, мислення [13, с. 43]. Беручи до уваги цей аспект, насамперед, укладаються програми й підручники з рідної та іноземних мов, таким чином, щоб матеріал, який вивчають учні, був викладений у зрозумілій і доступній формі, мав змогу зацікавити їх.

Наприклад, за допомогою ілюстрацій, прикладів із життя, цікавих завдань, теми для обговорення, дискусій, творів, які хвилюють учнів у певному віці. По-друге, плануються уроки, самостійна та позакласна робота. При цьому варто звернути увагу на дидактичні принципи науковості, системності та послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, проблемності та наступності й перспективності [11, с. 27].

Принцип науковості передбачає добір загальноновизнаних, достовірних відомостей про мову, які відповідають досягненням сучасної лінгвістичної науки й необхідні для формування мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок учнів. Він тісно пов'язаний із принципом доступності, який передбачає забезпечення викладання матеріалу в доступній формі, ураховуючи вікові та індивідуальні особливості учнів. Тобто матеріал

не повинен бути ускладнений науковою термінологією, а має відповідати можливостям учнів, тобто, навпаки, бути спрощеним; завдання цікавими.

Принцип зв'язку теорії з практикою передбачає не лише отримання й вивчення теоретичних знань, але й глибокий наліз, систематизацію й уміння застосувати їх на практиці. Для цього необхідно до кожної теоретичної теми підбирати тренувальні вправи, які б повною мірою розвивали вміння й навички учнів, допомагали закріплювати набуті знання й відпрацьовувати ті, що були отримані раніше.

Принцип проблемності спрямований на організацію проблемно-розвивального навчання, у процесі якого відбувається інтелектуальний розвиток дитини, творче осмислення знань, здобуття умінь і навичок завдяки подоланню суперечностей, що виникають під час виконання складних навчальних завдань [11, с. 36]. За допомогою проблемних завдань, питань і ситуацій в учнів швидше розвиваються уява, пам'ять, мислення, логіка, творчі здібності, підвищується інтерес до навчання, самостійної й дослідницької роботи. Розв'язання проблеми містить аналіз мовних фактів, їх порівняння та зіставлення з раніше отриманими знаннями тощо. Учні вчаться обгрунтовувати міркування, судження, висновки.

Принцип наступності й перспективності передбачає раціональне використання набутих раніше знань і навичок під час вивчення нового матеріалу з мови й підготовку до свідомого сприймання наступних тем [там само, с. 39]. На практиці принцип наступності можна розглядати в широкому й вузькому розумінні. У вузькому розумінні принцип наступності й перспективності на уроках мови передбачає поєднання тем одного розділу, установлення зв'язків між різними розділами мовознавчої науки. У широкому розумінні – це систематичне вивчення матеріалу на основі набутих знань у попередньому класі, у початковій та середній школі.

Навчання рідної мови спрямоване на формування мовної особистості, яка є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і дбає про красу й розвиток мови [7, с. 17]. Під час вивчення мови в учнів формується світогляд, належне ставлення до історії, культури, літератури, інших мов і культур. Навчаючись у школі, дитина формується як особистість, індивідуальність. Найбільшого значення надається вчителю рідної мови, пізніше – й учителям іноземних мов. Педагог під час уроків не лише транслює знання, заплановані чинною програмою, але й виховує за допомогою слова.

Л. Мацько вважає: «Сучасна українська мова як елемент національної ідеї зберігає духовні, історико-культурні надбання та цінності попередніх століть життя українського народу, примножуючи їх через контакти з іншими народами, виконує нині роль механізму соціальної спадковості, необхідної для українського соціуму в період національного державотворення» [12, с. 114]. Тож уроки мови виконують ще одну важливу функцію – виховну. Вивчення мови допомагає виховати культуру мовлення, що включає в себе дотримання норм літературної мови, правила спілкування, для цього використовуються різні види лексико-граматичних, стилістичних, орфографічних вправ, написання творів тощо. Засади естетичного виховання за допомогою української мови полягають у роботі з текстами художніх творів, опрацюванні ілюстрацій і малюнків, допомагають сформуванню й розвинути естетичні смаки й уподобання учнів.

Отже, проблема розвитку мовної освіти цікавила педагогів протягом усього періоду розвитку мови. Вони обгрунтовували важливість вивчення рідної мови. Більшість з них наголошували, що вивченню іноземних мов має передувати опанування рідною. Навчання ж рідній мові починається з народження і триває все життя. Але саме під час навчання у школі закладаються головні правила літературної мови, яка демонструє освічену людину. Сучасні підходи до вивчення мов, розвитку мовної освіти оптимізують ці процеси.

Перспективами подальших досліджень є визначення шляхів розвитку мовної освіти на сучасному етапі розвитку педагогічної науки, освітньої практики, суспільства в цілому.

Література:

1. Вахтеров В. П. Избранные педагогические сочинения: монографія / сост. Л. Н. Литвин, Н. Т. Бритаева. М.: Педагогика, 1987. 400 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид. К.; Ірпінь: Перун, 2005. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_\(значення\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Розвиток_(значення)).
3. Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка: монографія. К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
4. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація: монографія. Дрогобич: Видавничка фірма «Відродження», 1994. 228 с.
5. Карман Р. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Українська мова та література*. 2013. № 18. С. 33-35.
6. Лордкипанадзе Д. О. Дидактика Яна Амоса Коменского: монографія. 2-е исправл. изд. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1949. 126 с.
7. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / колектив авторів за редакцією М. І. Пентиліук та інші. К.: Ленвіт, 2009. 400 с.
8. Мова і процеси суспільного розвитку: монографія / за ред. В. М. Русанівського. К.: Наукова думка, 1980. 210 с.
9. Мова-народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу: монографія / упоряд. Олекса Тихий. К.: Смолоскип, 2007. 416 с.
10. Ничкало Н. Іван Огієнко про рідномовні обов'язки. *Шлях освіти*. 2007. № 2. С. 49-52.
11. Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект): навчальний посібник. Х.: Основа, 1995. 240 с.
12. Мацько Л. Стилїстика й історія української літературної мови у лінгводидактичному полі підготовки українських філологів. *Вісник Львів. ун-ту*, 2010. С. 114.
13. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. 3-те вид., стер. К.: Академвидав, 2009. 560 с.
14. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6-ти т. Том 4 / сост. С. Ф. Егоров. М.: Педагогика, 1989. 528 с.
15. Ушинский К. Д. Избр. пед. соч.: в 2 т. М., 1974. Т. 1. С. 145-159. URL: <https://studfiles.net/preview/3835814/>

Прымакова V. V., Tkachenko V. I.

THE ROLE OF LANGUAGE EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY

The article deals with the problem of the development of linguistic education through the prism of pedagogical discourse. The ideas of outstanding domestic and foreign teachers of the past and the present about the significance of the language are highlighted. The need for the primary perfect study of the mother tongue before the beginning of mastering foreign languages is emphasized; otherwise, the children will not be able to comprehend the language at the proper level. The article shows the importance of improving the content of language education. The basic functions of language (means of communication, tools for the knowledge of the world, the means of mastering the socio-theoretical experience, strengthening the cognitive activity of previous generations of people and humanity as a whole, providing social and scientific and technical progress, the basis for mastering other languages, in particular the language of interethnic communication, cultural heritage of other peoples, etc) are considered. The notion of «development», «language teaching» is specified; the educational role of the native language: the language makes it possible to know anything in the world and is the main factor in the knowledge of the culture and traditions of one's and other peoples, helps to shape and develop the students' aesthetic tastes. The principles of teaching languages (scientific, communication theory with practice, continuity and perspective, the principle of problem) are considered. The analysis of the consideration of age and individual characteristics of the development of personality are analyzed. The leading role of the teacher as an example of the use of the literary language, the words of which should be: the words should be not only approving, restraining, resolute, but also modest, cautious, thoughtful, weighed.

Key words: development, education, language education, language, mother tongue, language teaching, principles of teaching, teacher.

Дата надходження статті: «07» грудня 2017 р.